

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI SPORTNI RIVOJLANTIRISH VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONIY TARBIYA VA SPORT UNIVERSITETI

FUTBOL FAKULTETI

O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI KAFEDRASI

**“O‘ZBEK TILINI SOHAGA
YO‘NALTIRIB O‘QITISHNING ILMIY -
METODIK ASOSLARI”**

**mavzusidagi respublika ilmiy-nazariy
anjuman
materiallari**

2022-yil 4-iyun

TOSHKENT

“O‘ZKITOBSAVDONASHRIYOTI” NMIU

2022

Mazkur konferensiya materiallarida o'zbek tilini sohalarga yo'naltirib o'qitishda yangicha yondashuvlar, til va yozuv munosabatlari, sohalarda, xususan, jismoniy tarbiya va sport sohasiga oid termin, atamalarning qo'llanishi, davlat tilida ish yuritish masalalari, ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik va innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi, ta'lim-tarbiya, urf-odat va an'analar, shuningdek, o'zbek tilining sohalarda qo'llashning ilmiy-nazariy muammolari yetakchi olim, mutaxassislar tomonidan nazariy asosda tahlil qilib berilgan.

Mas'ul muharrirlar: **N.N.G'afforov**, filologiya fanlari nomzodi, dotsent
I.T.Boltayeva, filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Taqrizchilar:

Safo Matchonov, pedagogika fanlari doktori, professor

Yunus Aripov, pedagogika fanlari nomzodi, professor v.b.

Tahrir hay'ati:

A.Shopo'latov, Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor v.b.

D.Ismagilov, Futbol fakulteti dekani, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

J. Umarov, pedagogika fanlari nomzodi, professor

N.G'afforov, O'zbek tili va adabiyoti kafedrasini mudiri, dotsent

I.Boltayeva, O'zbek tili va adabiyoti kafedrasini dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

M.Ayxodjayeva, O'zbek tili va adabiyoti kafedrasini dotsenti

A.Ishtayev, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

I.Musayev, O'zbek tili va adabiyoti kafedrasini katta o'qituvchisi

Z.Sultonova, O'zbek tili va adabiyoti kafedrasini o'qituvchisi

N.Tursunova, O'zbek tili va adabiyoti kafedrasini o'qituvchisi

To'plam O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Kengashining 2022-yil 17-maydagi navbatdan tashqari qaroriga asosan nashrga tavsiya qilindi.

TOSHKENT
“O‘ZKITOBSAVDONASHRIYOTI” NMIU
2022

Эскирган ҳамда кўп маънони англатадиган сўзлар ва иборалар, мажозий таққослашлар, сифатлашлар, киноялар қўлланилишига йўл қўйилмайди”, – деб таъкидланади.

Масаланинг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда хулоса қилсак, тил ва ҳуқуқ интеграциясини илмий-назарий жиҳатдан ўрганиш орқали миллий юридик тил моделини яратиш, ҳуқуқшунос ҳамда тилшунос олимларнинг ўзаро ҳамкорлигини йўлга қўйиш орқали ҳар иккала соҳага оид фундаментал илмий тадқиқот ишлари олиб бориш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

- 1.Каримов С., Маматов Х., Бўриев И. Юристинг нутқ маданияти.-Тошкент: Зарқалам, 2004. - 158 б.
- 2.Кўчимов Ш. Ўзбекистон Республикаси қонунларининг тили. Филол.фан.номз...дис. автореф. –Тошкент, 1995.
- 3.Кўчимов Ш. Ҳуқуқий нормаларни ўзбек тилида ифодалашнинг илмий-назарий муаммолари. Филол.фан.док-ри...автореф. –Тошкент, 2004.
- 4.Расулов Р., Мўйдинов Қ. Нотиқлик санъати ва нутқ маданияти. –Тошкент, 2015.- 200 б.
- 5.Саидов А.,Саркисянц Г. Юридик тил ва ҳуқуқшунос нутқи. –Тошкент: Адолат, 1994. - 32 б
- 6.Ғуломова Г. Ўзбек юридик терминологиясининг истиқлол даври тараққиёти. Филол. фан.номз...дис. –Тошкент, 2005. -125 б.

РАСМИЙ ИШ ЮРИТИШ ҲУЖЖАТЛАРИДА ЛИНВИСТИК МОДЕЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Саидов Ўлмас Рахматович,
*Чирчиқ давлат педагогика институти
Ўзбек тилишунослиги кафедраси таянч
докторанти.
Email: saidov75@umail.uz*

Аннотация: Давлат тилининг жадал жорий қилинишидаги асосий масалалардан бири мамлакатимизда иш юритиш тизимини тўлалигича ўзбек

тилига ўтказишдан иборат. Айни пайтда турли соҳа ходимларининг иш юритиш борасидаги билим ва малакаларини мунтазам ошириб бориш ҳам зарурий эҳтиёждир.

Мақолада ташкилот ва муассасаларнинг иш юритиш фаолиятида энг кўп қўлланадиган ҳужжатлар, уларни тузиш тартиб-қоидалари, ҳужжатлар матнида ишлатилувчи лингвистик қолиплаган моделлар тўғрисида фикрлар берилди. Шунингдек, ҳужжат турларининг тил меъёрлари хусусида алоҳида тўхтаб ўтилди.

Калит сўзлар: ҳужжатлар тили, иш юритиш қоғозлари, расмий иш услуби, ҳужжатчилик, ўзбек ҳужжатчилиги, телеграф услуби, қолиплаган бирликлар, лингвистик модель, расмий нутқ, ҳужжат.

Аннотация: Одним из основных вопросов скорейшего введения государственного языка, является перевод всей системы делопроизводства в нашей стране на узбекский язык. При этом возникает потребность в постоянном совершенствовании знаний и навыков сотрудников в различных сферах делопроизводства.

В статье приведены взгляды на наиболее часто используемые документы в делопроизводстве организаций и учреждений, а также порядок их составления, языковые стереотипы, используемые в тексте документов. Особое внимание уделяется языковым нормам типов документов.

Ключевые слова: язык документов, канцелярия, официальный стиль работы, документальный, телеграфный стиль, унифицированные единицы, языковая модель, официальная речь, документ.

Жамиятда кундалик сўзлашув тилидан ташқари расмий иш юритиш тилига ҳам эҳтиёж катта, яъни корхона, ташкилот, муассасалар фаолиятини иш юритиш қоғозларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Иш юритишнинг бевосита асосларини эса турли ҳужжатлар ташкил қилади. Мазмунан, шаклан ва ҳажман ҳар хил бўлган ҳужжатлар иш юритишда кишилиқ жамиятининг узлуксиз фаолиятини тартибга солиб туради. Шу маънода, ҳар бир шахс ўз фикрини тўлиқ ва равон ифодалаши, фикрни қисқа, лўнда ҳолда ёзма баён эта

олиши учун ҳужжатлар билан ишлаш тили ва услубидан ҳам хабардор бўлиши керак.

Бугунги глобллашув жараёнида ўзбек ҳужжатчилигида иш юритиш қоғозларининг тили ва услубидаги ўзига хос хусусиятларни аниқлаш, ҳужжатчилик тарихини пухта ўрганиш, иш юритиш тилига доир муаммоларни аниқлаш ҳамда ўзбек тилида юритилаётган ҳужжатчиликни янада такомиллаштириш дабр талабидир.

Иш юритишнинг тилга алоқадор жиҳатлари “Ўзбекистон Республикасининг Давлат тили ҳақида”ги Қонунида ҳам яққол ўз аксини топган. “Корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва жамоат бирлашмаларида иш юритиш, ҳисоб-китоб, статистика ва молия ҳужжатлари давлат тилида юритилади, ишловчиларнинг кўпчилиги ўзбек тилини билмайдиган жамоаларда давлат тили билан бир қаторда бошқа тилларда ҳам амалга оширилиши мумкин”, деб алоҳида моддада иш юритиш ҳужжатлари тили қоидалаштирилган.[1]

Расмий ҳужжатлар тилини соф ўзбекчада юритиш, ҳужжатлар билан ишлашда ўзбек тилининг морфологик структураси, сўз ясалиши, синтаксиси, орфоэпияси, орфографияси бўйича етарли билимга эга бўлиш муҳимдир.

Ўзбек ҳужжатчилигининг бой ва узоқ тарихи бор. Шундан келиб чиқиб, ҳужжатчиликни мукаммал даражага олиб чиқиш, ҳужжатлар матни ва тилини ўзбек тили негизида тузиш, расмий иш услубини такомиллаштириш муҳим вазифа саналади. Мазкур соҳада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5850-сонли Фармони дастуриламал бўлиши лозим.[2]

Ҳужжатлар тилининг алоҳида хусусиятларини ўрганиш, ҳужжат матнини тузишда лингвистик меъёрларга амал қилиш, иш юритишда ўзбек тилининг лексик-услубий, грамматик, морфологик ва синтактик жиҳатларига эътибор қаратиш ҳужжатчиликда долзарб муаммолардан биридир.

Ҳужжатлар тилида ҳеч қачон ноаниқ тушунчалар ишлатмаслиги, ҳужжат мазмунида ишлатилган сўзлар барча учун бирдек тушунарли, услуб эса раво бўлиши керак. Қисқа ва сиқик ҳолда ёзилиши билан ажралиб турадиган “*телеграф услуби*”ни айнан расмий ёзишмалар тилининг намунаси деб ҳисоблаш мумкин.

Ҳужжатларнинг мазмуни ва таркиби ўзига хос меъёрларга ва лингвистик хилма-хилликка эга. Хизмат ёзишмалари тилининг асосий хусусияти унинг қолиплаганлигидир. Бу уларни тузиш ва фойдаланишни осонлаштиради, тил ресурсларини тежайди, маълумотларнинг такрорланмаслиги учун хизмат қилади.

Стандарт тузилмалардан фойдаланиш хизмат хатлари мазмуни ва матнида сўз туркумлари: *от, сифат, сон, феъл, олмош кабиларни ишлатишда ҳам маълум бир қулайлик яратади. Қуйида ҳужжатлар билан ишлашда биргина сифат туркумига доир сўзларнинг таҳлилига эътибор қаратамиз.*

Ҳужжатларда сифатларга мурожаат қилиш, қуйидаги заруратлар билан боғлиқ:

- кўп ҳолда ҳужжатда ёритилаётган шахслар ва нарсаларнинг маълум бир белгиларини очиб бериш (...*катта аҳамиятга эгаллигини таъкидлаймиз; кўрсатган улкан хизматлари учун миннатдорчилик билдиради; ...буюк давлат арбоби ҳақида маълумотлар берилади; ...гўзал ва бетакрор масканимиз тарихи эътироф этилади ва ҳ.к.*);

- нарса (шахс)ларнинг турли хусусият-ҳолатларини ифодалаш (...*хурсанд ҳолда кўришганимиздан бахтиёрмиз; ...камтарин инсон эканлигини эътироф этиш; ...қурилган янги иморатлар ҳақида статистик маълумот тайёрлаш; ...улуг воқелик бўлганлигини айтиб ўтиш ва ҳ.к.*);

- ҳужжатда акс этаётган нарсаларнинг ҳажми, вазни, ўлчови ва шаклини тасвирлаш (...*катта даромад олинishi учун ҳаракат қилинди; семинар иштирокчилари айлана стол атрофида суҳбатлашishiди; ...қалин мато ишлаб чиқарishi учун дастгоҳларга буюртма берилди; ...узун йўл қуриш ишлари*

бошланди; режани қисқа муддатда бажариши белгиланди; кенг имкониятлар очилиши кутилади; ... баланд иншоот қурилишига жалб қилинади ва ҳ.к.);

- макон ва замонни ифодалаш (*эрталабки* бадантарбия машқлари ўтказилди; *қадимги* давр ҳақида кўрсатув тайёрланди; *ёзги* таътил бошланганини маълум қилиш; *бултурги* ҳосил тўғрисида таҳлилий маълумот тайёрланди ва ҳ.к.).

Нисбий сифатлар ҳужжатларда кўрсатилаётган маълум бир атама ва терминларни ифодаловчи сўз бирликларида ҳам фаол қўлланилади. Масалан, *илмий* (иш)нинг натижалари тўғрисида ахборот берилди; *деворий* (газета)да эълон қилинди; *даврий* (нашр) орқали маълумотлар бериб борилади; *молиявий* (маблағ) кўрсаткичлари айтиб ўтилди; *моддий* (рағбатлантириш) масаласи кўриб чиқилди; *мажбурий* (шартлар) ҳақида тўлиқ ахборот айтилди кабилар.

Шу ўринда айтиш керакки, ҳужжатлар матнида сифат туркумига оид сўзларни ўз ўрнида тўғри қўлламаслик ҳужжат тилининг ғализлигини келтириб чиқариши мумкин. Масалан, хизмат хатининг бир тури бўлган сўров хати матнида ишлатиладиган “... маҳсулот ишлаб чиқаришининг *юқори кўрсаткичи* ҳақида маълумот беришингиз сўралади” қолипдаги “*юқори кўрсаткич*” бирикмаси ўрнида “*баланд кўрсаткич*”, “*унумдор кўрсаткич*” ёки “*яхши кўрсаткич*” бирликларини ишлатиш мазмунан хато саналади. Айниқса, ҳужжатлар матнида сифат туркумига оид синонимик бирликлар қаторидан мосини танлаш ва қўллашда ҳар бир синоним сўзнинг маъно таркиби ва қўламини, нозик маънони тўғри идрок қила билиш зарур.

Ҳужжатлар матнида узун жумлалар, мураккаблашган, уюшиқ бўлакли гаплар, эргашган қўшма гаплар кўп қўлланади. Бундай мураккаб жумлалар қисмларини боғлаш учун бириктирувчи, эргаштирувчи боғловчилар (*.....ва.....; ...шундай бўлса ҳам;ҳамда.....; асосларига кўра...; шу сабабли; шарти билан; шундай тарзда; шундай ҳолатда.....; шу сабабли...; шу туфайли.....; ҳақиқатдан ҳам.....; ва ҳ.к.*) равишдош, сифатдошли бирикмалар (*...шунга асосланиб айтиш;келишиб ҳал қилиш*)дан фойдаланилади.

Расмий ҳужжатлар давлатлар, идоралар, ташкилотлар, корхоналар ўртасида, шунингдек, бир томондан шахс, бошқа томондан жамият, давлат, муассаса ўртасида ўрнатиладиган расмий муносабатлар соҳасига хизмат қилади. Шунинг учун расмий нутқ таркибига олиб кирилган ҳар бир сўз, ҳар қандай грамматик қурилиш манзил эгасига жуда муҳим аҳамиятга эга бўлган хабарни олганлигини, унга жиддий ва масъулиятли муносабатда бўлиши, у ёки бу вазифани бажариши кераклигини билдиради.[3]

Ҳужжатлар матни ихчам бўлиши билан бирга унда тил воситаларидан тежамли фойдаланиш талаб этилади, ҳужжат матнида материалнинг стандарт жойлашувидан, кўпинча қолиплаган лингвистик моделлардан унумли фойдаланилади. Исмлар, терминлар (юримдик, дипломатик, ҳарбий, маъмурий ва бошқалар)дан кенг фойдаланиш, матнга қўшма сўзлар, қисқартмалар киритилиши ҳужжат тилининг меъёри саналади. Матндаги жумлаларда сўз тартибига қатъий амал қилинади ҳамда гап қурилишида аниқликка эътибор қаратилади, баъзи фактларнинг бошқаларига мантикий бўйсунилишини акс эттирувчи мураккаб жумлалардан фойдаланиш тенденциясига амал қилинади, матн мазмунида эмоционал-экспрессив нутқ воситаларидан деярли фойдаланилмайди.

Иш ҳужжатлари одатда расмий-идоравий услубда юритилиши сабабли, бундай ҳужжатлар тили адабий тилнинг бошқа услублари (илмий услуб, бадиий услуб, публицистик услуб) тилидан фарқланади. Расмий услубда нутқнинг юқори даражада тартибга солинганлиги, расмий оҳанг, сўзларни ўз маъносида тўғри ишлатиш, маълумотларни ахборот ва тавсиф шаклида бериш кабилар устун бўлади.[4] Шунга монанд ҳолда ҳужжатлар тили ҳам расмий бўлиб, аниқ ва равон, барчага бирдек тушунарли бўлиши талаб этилади.

Расмий ҳужжатларнинг лингвистик меъёрларини таҳлил қилган ҳолда қуйидаги амалий таклифларни беришни лозим топдик:

- ҳужжатнинг мазмуни тўлиқ ва мукаммал бўлишини таъминлашда тил бирликларидан тўғри фойдаланиш;

- хужжатларнинг расмий хусусиятидан келиб чиқиб матнда сўз ва шаклни танлаш, жумлалар тузиш, маълумотни тўғри етказиш;
- хужжатлар тилининг тўлиқ ва тушунарли бўлишини таъминлаш;
- хужжатлар матнида бир хил лингвистик дизайнга эга бўлган тил бирликларини ўз ўрнида ишлатиш;
- хужжатларда лингвистик моделлар ва уларнинг нутқий вариантларидан тўғри фойдаланиш ҳамда тегишли гапга мос келадиган синтактик моделни ва унинг нутқ вариантыни тўғри танлай билиш;

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Давлат тили ҳақида”ги Қонуни (янги таҳрирдаги). 10-модда. –Тошкент, 2017.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5850-сонли Фармони. – Тошкент, 2019 йил 21 октябрь.
3. Андреева В.И. Делопроизводство.–3-е изд.–М.: журнал “Управление персоналом”, 1996.
4. Головач А.С. Оформление документов. – Киев-Донецк, 1983.
5. Муҳиддинова Х.С., Абдуллаева Н.А. Расмий услубнинг дипломатик ёзишмалар тури. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги Республика таълим маркази, 1997.
6. Аминов М., Мадвалиев А., Маҳкамов Н., Маҳмудов Н., Одилов Ё. Давлат тилида иш юритиш. Амалий қўлланма. – Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2020.

SHIFOKORNING KASBIY TILI MUTAXASSISLIK TILI SIFATIDA.

Gulbaxor Kerimbaevna Rasulova,
Toshkent to‘qimachilik va
yengil sanoat instituti o‘qituvchisi

Bugungi kunda o‘zbek tili o‘zbek millatining fikr almashuv quroli sifatida xalqimiz ijtimoiy hayotining barcha sohalarida - ish yuritishda, o‘qish –o‘qitishning turli pog‘onalarida, radio va televideniya, matbuotda g‘oyat mas’uliyatli muhim